

ΑΜΦΙΑΡΕΙΟΥ ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ

(1887)

Ὡς ἡ τοῦ 1886 ἀνασκαφικὴ περίοδος ἀνηλώθη ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ θεάτρου, ἡ παροῦσα δὲ μνημον ἀπὸ τοῦ Ὀκτωβρίου διαρκέσασα ἐστράφη κυρίως περὶ τὴν πλήρη τῆς στοᾶς ἀνασκαφήν, ἀναδείξασα ὅμως ἅμα καὶ ἄλλα τινὰ λόγου ἄξια εὐρήματα.

Τῆς στοᾶς ὅλης διάγραμμα δημοσιευθήσεται ὕστερον σὺν τῷ τοῦ ἄλλου μεταξύ ἀνεσκαμμένου χώρου· τανῦν δὲ ἐξαρκεῖ πρὸς κατάληψιν τὸ ἐν τοῖς «Πρακτικοῖς» τοῦ 1884 (Πίν. Ε. Ε) δημοσιευθὲν αὐτῆς μέρος, ὅπερ τότε ἀπεκάλυψα.

Ἡ στοὰ ἐκτεινομένη κατὰ μῆκος τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ χειμάρρου κεῖται μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ θεάτρου. Τὸ μῆκος αὐτῆς, ἦτοι πλάτος κατὰ πρόσωπον ὀρωμένης, εἶνε περὶ τὰ 110 μέτρα, τὸ δὲ βῆθος ἀσυγκρίτως ἔλασσον (11 μ.), ὠκοδόμηται δὲ πᾶσα διὰ πῶρων σκληροτέρων ἢ μαλακωτέρων πλὴν τῶν ἐν αὐτῇ θρανίων ἅτινά εἰσι μαρμαῖρου. Καὶ κατὰ μὲν τὴν πρὸς τὸ ρεῦμα μακρὰν πλευρὰν ἦν ἀνοικτὴ φέρουσα κιονοστοιχίαν, τὰς δὲ λοιπὰς διὰ τοίχων κεκλεισμένην.

Τοῦ προσώπου αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο διασφίζεται κατὰ χώραν πλὴν τοῦ στυλοβάτου, καὶ αὐτοῦ μάλιστα ἐνιαχοῦ ἄρδην κατεστραμμένου, ἐκ τῶν αὐτόθι ὅμως πεπτωκότων λειψάνων ἐξάγεται ὅτι ἐκασμεῖτο διὰ κίονων δωρικοῦ ρυθμοῦ. Ὑπολειφθείσης μικρᾶς ἔτι μετρητικῆς καὶ ἄλλης ἐρέυνης, δὲν εἶνε τό γε νῦν ἔχον εὐκόλον νὰ ὀρισθῶσι μετ' ἀκριβείας τὰ καθ' ἕκαστον τοῦ προσώπου. Ἐν τούτοις τιθεμένου, κατὰ τὴν ἄλλοτε ὑπὸ τοῦ κ. Δόρπηελδ ἡγενομένην μέτρησιν τῶν τοῦ στυλοβάτου λίθων, ὅτι τὸ μεταξόνιον ἦτο 2,28 μ., διὰ προχείρου λογιζομένου κλίω νὰ εἰκάσω ὅτι στῦλοι ἐν ὄλῳ ἴσταντο 49· ἡ ὑπόθεσις δὲ αὕτη κρατύνεται καὶ ἐκ τοῦ πλάτους τῶν τοῦ διαζώματος περισωθέντων τμημάτων. Διότι τὸ πλάτος ἐκάστης τριγλύφου μετὰ τῆς μετόπης εἶνε 0,763 (0,315 + 0,448), λαμβανομένου δὲ τούτου

τρεις (διότι τρεις, ὡς φαίνεται, μετόπαι ἀντιστοιχοῦσιν ἐφ' ἐκάστου μεταστυλίου), ἐξάγεται μεταξόνιον 2,289· τούτου δὲ πολ-
λαπλασιαζομένου ἐπὶ 48 (κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν 49 στύλων)
καὶ προστιθεμένου καὶ τοῦ ἡμίσεος πλάτους τριγλύφου ἐφ' ἐκα-
τέρας τοῦ προσώπου ἄκρας (ἤτοι ὁμοῦ 0,315), προκύπτει τὸ εἰ-
ρημένον τῆς στοᾶς μῆκος $[(2,289 \times 48) + (1575 \times 2)] =$
110,187 μ. Ὡς πρὸς δὲ τὸ διάζωμα (ὑψ. 0,475) σημειωτέον
ὅτι ἔφερεν ἐπιγραφὴν, ἀνὰ ἕν μέγα γράμμα ἐφ' ἐκάστης μετό-
πης, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς μόνον τρία, ἐπιμελῶς εἰργασμένα (ὑψ. 0,20),
γράμματα περιλείπονται, δύο μὲν ἐπὶ παρακειμένων μετοπῶν
(Π Ο), ἕν δὲ ἐπὶ ἐτέρας (Ν).

Οἱ δὲ τὰς λοιπὰς τρεῖς πλευρὰς σχηματίζοντες τοῖχοι διατη-
ροῦνται καλῶς, σύγκεινται δὲ τὰ μὲν κάτω ἐκ διπλοῦ στοιχοῦ
πλακῶν ὀρθῶν ἰσταμένων (πάχ. ἀμφοτέρων 0,66) λίθου σκλη-
ροῦ ὑποφαίου, τὰ δὲ ἄνω ἐκ μικρῶν λίθων μετὰ πηλοῦ, ὡς που
καὶ οἱ τοῦ ναοῦ. Ἡ ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων ἦν, ὡς
φαίνεται, ἐπηλειμμένη διὰ χρίσματος ὅπερ, ὡς ἐκ πεπτωκότων
μικρῶν τεμαχίων εἰκάζω, ἔφερε καὶ χρῶμα. Περί τούτου γίνε-
ται καὶ κατωτέρω ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι λόγος.

Τὸ ἔνδον τῆς στοᾶς διαιρεῖται διὰ δύο διαφραγμάτων ἐγκαρ-
σίως εἰς κέντρον, ὅπερ καταλαμβάνει τὸ μέγιστον τοῦ χώρου
(περὶ τὰ 95 μέτρα), καὶ εἰς δύο πτέρυγας. Καὶ τὸ μὲν κέντρον
διαιρεῖται πάλιν κατὰ μῆκος διὰ 17 κίωνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ
(διαμ. βάσεως 0,80) εἰς δύο κλίτη· τῶν κίωνων σφίζονται σχε-
δὸν πάντων τὰ θεμέλια, τοῦ δὲ ἐκ Δυσμῶν 7^{ου} ἵσταται καὶ ἡ
βάσις κατὰ χώραν, ἀνιδρῦθη δὲ καὶ ἡ τοῦ 15^{ου} βάσις, πρὸς τῷ
θεμελίῳ εὐρεθεῖσα. Τῷ μακρῷ τοίχῳ τοῦ κέντρου (ἄμα δὲ καὶ
τῆς στοᾶς) παραθεῖται σειρὰ 53 (1) ποδῶν ἤτοι στύλων θρανίου
συνεχοῦς. Οἱ πόδες οὗτοι ἐπὶ λεπτῆς ἐκαστος μαρμαρίνης πλίν-
θου ἐν μετακέντρῳ διαστήματι 1,83 ἀπ' ἀλλήλων ἐστῶτες, εἶνε
ὄρθαι λευκοῦ μαρμάρου (ὑψ. 0,30, πλ. 0,20) ἔμπροσθεν κοίλαι
πλάκες, ἐφ' ὧν ἔκειντο ὀριζοντίως δίκην ἐπιστυλίων αἱ τοῦ θρα-
νίου ἐφ' ἐκάστου ποδὸς συνεχόμεναι πλάκες· αὗται δέ, ὡς ἐκ
τῶν περισωθειῶν δηλοῦται, ἦσαν ὡσαύτως λευκοῦ μαρμάρου

(1) Τούτων ἠλείπουσιν 7, ὧν 4 μετὰ τῶν πλίνθων.

(ὕψ. 0.16, πλ. 1.83, βάθ. 0.45-0.40), ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω ἔμπροσθεν ὑπόκυρτοι. Προστεθῆτω δ' ἐνταῦθα ὅτι χάριν τῶν ποδῶν καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν πλακῶν εἶνε καὶ ὁ τοῖχος τῆς στοᾶς ἐλαφρῶς ἐγγεγλυμμένος κατὰ τὰ μέρη τῆς ἐπαφῆς. Τῶν ὀριζοντιῶν πλακῶν σφύζονται κατὰ χώραν δύο συνεχεῖς (ἀπὸ τοῦ 31^{ου} ἕως τοῦ 33^{ου} ποδός, ἔτι δὲ καὶ μέγα τεμάχιον τῆς μεταξὺ τοῦ 49^{ου} καὶ 50^{ου}) ἀνεπίγραφοι· εὐρέθησαν ὅμως ἀλλοχόσε μετακείμενα καὶ τεμάχια φέροντα ἐπὶ τῆς ἔμπροσθεν ὑποκύρτου ἐπιφανείας ἀραιὰ γράμματα (ὕψ. 0.03-0.035), ἐξ ὧν ἴσως ἠδύναντο νὰ ἀπαρτισθῶσιν αἱ λέξεις 'Ε]ρμο[γένης . . . 'Αμφι]αρά[φ. Περὶ τῆς θέσεως τῶν ἐνεπιγράφων πλακῶν βέβαιον τοῦλάχιστον τυγχάνει ὅτι δὲν ἔκειντο ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι· διότι, ὡς ἐξῆς ρηθήσεται, καὶ αἱ πτέρυγες ἔφερον ὁμοία θρανία. Τοῦ λόγου δ' ἐνταῦθα γενομένου, εἰρήσθω ὅτι καὶ ἐν τῷ προδόμῳ τοῦ ναοῦ εὐρηναὶ κατὰ χώραν πλίνθοι τινὲς καὶ πὺς γωνιαῖος παραπλησίων βεβαίως θρανίων, πρὸς δὲ καὶ ἔμπροσθεν τῶν ἐνεπιγράφων βάθρων διήκει θεμέλιον πύρων, ἐφ' οὗ κατὰ τοῖπους σφύζονται τοιαῦται μαρμάρινοι πλίνθοι.

Τὸ δὲ διάφραγμα, ὅπερ χωρίζει τὸ κέντρον ἀφ' ἑκατέρας τῶν πτερυγῶν, σύγκειται ἐκ τοιχείων λεπτῶν καὶ, καθ' ἃ ἐκ τοῦ ἀύλακωτοῦ οὐδοῦ εἰκάζεται, ἐν τῷ μέσῳ ἐκ δρυφάκτου ἐπιτρέποντος τὴν μεταξὺ κέντρον καὶ πτερυγῶν συγκοινωνίαν. Τὸ διάφραγμα κατὰ τὸ πρὸς τὸν μακρὸν τοῖχον μέρος καὶ μάλιστα τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, ἥτις καὶ καθόλου πολλῶν κάλλιον τῆς ἐτέρας διακρίνεται, ἔχει ὡς ἐξῆς. Πρὸς μὲν τῷ μακρῷ τοίχῳ προσήρμισται παραστάς, πρὸς δὲ τῷ δρυφάκτῳ κίων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ὁμοῖος τοῖς ἐν τῷ κέντρῳ, τὸ δὲ μεταξὺ κλείεται διὰ τοιχείου (πάχ. περ. 0.20) προσηρμοσμένου ἔνθα μὲν τῇ παραστάδι, ἔνθα δὲ τῷ κίονι· τὸ ὅλον δ' οὕτω μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ δρυφάκτου μῆκος εἶνε 2.76. Τὸ διάφραγμα τοῦτο ὅλον μετὰ καὶ τοῦ ἀύλακωτοῦ οὐδοῦ τοῦ ἀνατολικοῦ δρυφάκτου εἶνε πύρου λίθου. Τοῦ δὲ δυσμικοῦ δρυφάκτου ὁ οὐδὸς εἶνε μὲν μαρμάρου, προέρχεται ὅμως προφανῶς ἐξ ἐπισκευῆς· διότι τὰ μάρμαρα ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ τεμάχια τῶν τοῦ θρανίου ὀριζοντιῶν πλακῶν ἐπὶ τούτῳ ἀύλακωθέντα.

Αἱ πτέρυγες ἔχουσαι πλάτος ἐσωτερικὸν ἑκατέρω περιπόου 6 μ. φέρουσιν ἀνά 10 πόδας ἢ θεμέλια ποδῶν θρανίου ὁμοίου τοῖς ἐν τῷ κέντρῳ εἰρημένοις καὶ δὴ τέσσαρας μὲν πρὸς τῇ βορείῳ πλευρᾷ, ὧν δύο πρὸς ταῖς γωνίαις διαγωνίως, τέσσαρας δὲ ἄλλους πρὸς τῷ ἐτέρῳ τοίχῳ καὶ ἀνά μίαν ἔμπροσθεν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ δρυφάκτου κίωνων. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ πτέρυγι κατὰ τὴν ἄνω δεξιάν γωνίαν σφίζονται κάλλιστα καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ποδῶν πλάκες τοῦ θρανίου, αὗται δὲ οὖσαι ἀνεπίγραφοι μαρτυροῦσιν, ὅτι ἡ εἰρημένη ἐπιγραφή δὲν ἀνήκει τῇ πτέρυγι ταύτῃ, διότι ἄλλως θὰ ἐξικνεῖτο καὶ μέχρι τῶν σφζομένων τούτων πλακῶν. Κατὰ τὴν αὐτὴν γωνίαν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος διατηρεῖται κάλλιον καὶ τὸ τοῦ τοίχου χρίσμα φέρον ἴχνη ἐρυθροῦ καὶ πρασίνου κοσμήματος (μαιάνδρου κυματοειδοῦς).

Παρὰ τῷ προσώπῳ τῆς στοᾶς καθ' ἅπαν τὸ μῆκος διῆκεν ὑδραγωγεῖον αὐλακωτῶν μαρμάρων ἀσκεπὲς πρὸς ἐκροὴν τῶν ὑδάτων, παραπλεύρως δὲ ἐλάσσονες ὄχετοί, πῆλινος καὶ πῶρινος, ὧν ἄδῃλον ἔτι τὸ πέρας.

Ἄλλων εὐρημάτων ἡ στοὰ ἦν ἀπανταχοῦ ἐνδεεστάτη. Ἡ ἐπίχωσις διὰ τὸ ἐπικλινὲς τοῦ ἐδάφους ἦν λεπτοτάτη, οὐδενὸς δὲ πρόσθεν ὑπάρχοντος τοιχικοῦ ἢ ἄλλου κωλύματος κατέρρευσαν, ὡς φαίνεται τὰ πάντα εἰς τὸ παραρρέον ρεῦμα.

Πρὸς Α. τῆς στοᾶς παράκεινται λείψανα ἄλλου κτιρίου καὶ ὑπόνομος, ἀλλὰ τὰ περὶ τούτων, ἀτελῶς ἔτι ἐσκαμμένων, ἐν τῇ προσεχεῖ ἀνασκαφῇ.

Πλὴν δὲ τῆς στοᾶς ἐχώρησα ἐπὶ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μετὰξὺ τῶν ἐνεπιγράφων βάρων καὶ τοῦ τοίχου τοῦ περιβόλου ἀνασκαφῆς. Ἄλλ' ἐνταῦθα μόνον τοῖχοι ἀνεφάνησαν ὑστέρων δωματίων, τὸ δὲ ἀξιολογώτατον εὐρημα εἶνε ἄγαλμα ἀκέφαλον καὶ ἠκρωτηριασμένον, μέγεθος ἔχον ἕλασσον τοῦ φυσικοῦ, παριστάν δὲ βεβαίως τὸν Ἀμφιάραιον ὡς τὸν Ἀσκληπιόν, στηριζόμενον ἐπὶ ῥάβδου περὶ ἣν ἐλίσσεται ὄφιν.

Ἐτερον μνεῖας ἄξιον εὐρημα εἶνε ἀνάγλυφον μικρόν, ἑλλιπὲς τὰ ἀριστερά, ἐφ' οὗ ὡσαύτως εἰκονίζεται ὁ θεὸς καὶ παρ' αὐτῷ ἐπὶ βράχου καθημένη ἢ καὶ ἐν Ἀμφιαρείῳ συλλατρευομένη Ὑγίεια· ἄνωθεν δ' αὐτῶν ἀναγέλυπται ἐν μικρῷ ἀνωμάλῳ

πλαισίω κεφαλῇ Πανός αὐλοῦντος τὸν οἰκεῖον αὐλόν· ὅτι δὲ ἐθύετο καὶ τῷ Πανί ἐν Ἀμφιαράου ἀπαντᾶ παρὰ Πausανίᾳ (Α΄. 34, 3) «πέμπτη δὲ (μοῖρα τοῦ βωμοῦ) λεποίηται ρύμφαις καὶ Παρί . . .». Τὸ ἀνάγλυφον εὐρέθη ἐν ἀρχαίῳ ὄχετῷ ὑποκάτω τοῦ βᾶθρου Σύλλα ἔμπροσθεν (Πρακτ. 1884 πίν. Ε, κ).

Ἐν ὄχετοῖς ὡσαύτως εὐρέθησαν ἐνεπιγράφοι στῆλαι, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ψηφίσματα φέρουσαι προξενικά, ἢ ἄλλα ἔνιαι ἀναγράφουσαι. Οὕτω γέγραπται λ. χ. ὅτι ἐν κατασκευῇ ὄχετοῦ γενήσεται χρήσις λίθων «τοῦ θεάτρου τοῦ κατὰ τὸν βωμόν»· καὶ τῷ ὄντι ἐπὶ τοῦ μεταξὺ βωμοῦ καὶ περιβωμίου διήκοντος ὄχετοῦ κεῖνται λίθοι, οἵτινες, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος δηλοῦται, ἀνῆκον πρὶν τῷ περιβωμίῳ. Προσέτι δὲ ὅτι ὑπῆρχε λουτρῶν ἀνδρείος καὶ γυναικεῖος· περὶ «λοετρῶν» αὐτόθι γινώσκομεν ἄλλως καὶ ἐξ ἀρχαίων μαρτυριῶν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς ἀγῶνας γίνεται ὡσαύτως δῆλον ὅτι ἐπὶ καλῶν χρόνων ἦσαν πενταετηρικοί· ἐν ἐπιγραφαῖς δὲ τοῦ 1884 (Ἄρχ. Ἐφ. 1884 σελ. 124 καὶ 126, 1885 σελ. 100-101) εἶδομεν ἤδη ἐπὶ ρωμαϊκῶν χρόνων ἀναγραφόμενα Ἀμφιάραια (1) καὶ Ρώμιαια, μεγάλα καὶ μικρά.

Νομίσματα εὐρέθησαν ἱκανὰ τὸν ἀριθμόν, τὰ μὲν παλαιότερα Ἀθηναίων καὶ Βοιωτῶν, τὰ δὲ πλείεστα μεταγενέστερα (τοῦ 3^{ου} μ. Χρ. αἰῶνος κλπ.).

Β. Ι. ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ

---

(1) Σημειωθῆτω ἐνταῦθα καὶ τὸ παλαιὸν χωρίον «ὁ δὲ Δίδυμός φησι καὶ Ἀμφιάραια ἐν Ὠρωπῷ» (Σχολ. Πινδ. Ὀλυμπ. 7, 153). Ἄλλους τύπους πρὸς C. I. A. 1171, 1174, 1193 κλπ.